

Adamikné Jászó Anna

Az előadásmódról

Verbális és nem verbális technikák

Absztrakt

Az előadásmódot évszázadon át tárgyalták a retorikák, majd kivált a retorikából és önálló diszciplína lett. A klasszikus retorikusok szerint az előadásmód a szónok öt feladatának egyike. Cornificius nyolcféle előadásmódot tárgyal, ehhez nyolcféle testmozgást csatol. A 20. századi magyar retorikatörténetben Kodály Zoltán 1937-ben elhangzott rádióelőadása nyomán (*A magyar kiejtés romlásáról*) szinte egyed-uralkodó terület lett az előadásmód. Az előadásmód lehet: verbális és nemverbális. A verbális szóbelit, szavakkal megvalósulót jelent. A nemverbális (nonverbális) egyrészt a szavakat kísérő vokális, azaz hangzó elemeket, másrészt a testmozgást vagy testbeszédet jelenti. A tanulmány röviden bemutatja a beszédhibákat, részle-tesen tárgyalja a kiejtési hibákat, valamint a konkrét példákkal és tanácsokkal segíti beszédtechnika fejlesztését. Az elméleti háttér megismerése fontos a szónok- és színészképzés számára.

Kulcsszavak: retorika, előadásmód, kiejtés, verbális, nemverbális, testbeszéd, beszéd-hiba, kiejtési hiba, beszédtechnika, artikulációs bázis, szupraszegmentum, hang-szimbolika

10.56044/UA.2022.2.1

Mi újat mondhatunk az előadásmódról? Mi újat mondhatunk akkor, amikor már mindent leírtak, mindent szavakba foglaltak, mindent elmagyaráztak? Évszázadokon át a retorikák tárgyalták, végül kivált a retorikából, s önálló diszciplína lett, bár sokkal többet nem tett hozzá a retorikai ismeretekhez. Éppen ezért érdemes áttekinteni, mit mondtak a retorikák az előadásmódról, s utána áttérni a jelenlegi szakirodalomra. Természetesen mind a szónokképzésben, mind a színészképzésben a gyakorlat van előtérben, de talán nem felesleges megismerkedni az elméleti háttérrel, legalábbis egy részével. (Elsősorban *Klasszikus magyar retorika* című könyvemre támaszkodom, Adamikné 2013, de hivatkozom az 1999 óta évenként megrendezett felsőoktatási szónokversenyek évente megjelent húsz kötetére is, főleg a kilencedikre: *Az előadásmód és a szónoki beszéd*, A. Jászó 2008, felhívom a figyelmet Balázs Géza *A média nyelvi hatásai* című tanulmányára, Balázs 2008; valamint a szerző kapcsolódó tanulmányaira: Balázs 2000a, b, c, 2017a, b.)

Előadásmód a régi retorikákban

Az előadásmód (görög *hüpokriszisz*, latin *actio, pronuntiatio*) a szónok öt feladatának egyike, ezek: a feltárás (*inventio*), az elrendezés (*dispositio*), a kidolgozás vagy stílus (*elocutio*), a memória vagy emlékezetbe vésés (*memoria*) és az előadásmód (*pronuntiatio, actio*). A jó előadáson áll vagy bukik a beszéd sikere, ezért az ókori retorikusok a szónok legfontosabb feladatának tartották: „Azt mondják, Démoszthenész ennek adta az első helyet, amikor megkérdezték tőle, hogy a szónoki művészetben mi az első, s ennek adta a másodikat, de ennek a harmadikat is” (Cicero: *A szónokról*, 3, 56, 213). Vannak retorikák, amelyek a memória előtt tárgyalják a pronunciációt, s némiképp igazuk is van, mivel az előadásmódot előre meg kell tervezni, sőt úgy kell eleve megírni szövegünket, hogy előre elképzeljük az előadásmódot. Olyasmit nem tanácsos leírni, amit majd nem vagyunk képesek elmondani, pl. túlságosan bonyolult mondatokat.

Érdekesen alakult az előadásmód megítélése a retorikatörténet folyamán. Az írásbeliség elterjedésével, különösen a könyvnyomtatás feltalálása után kezdett veszíteni jelentőségéből, és egyre kevesebb helyet szenteltek neki a retorikákban. A retorikának a prózai műfajokra való kiterjesztése és a fogalmazástanítás előtérbe helyezése után még inkább háttérbe szorult, sok újkori retorikában nem szerepel sem a memória, sem az előadásmód. Nálunk sajátos helyzet alakult ki a 20. sz. második felében: az előadásmóddal külön diszciplínaként fog-

lalkoztak, úgyszólván ez helyettesítette a retorikát. (Vannak, akik ma is azt gondolják, hogy a retorika csak az előadásmódot foglalja magában.) Világszerte új helyzetet teremtett a rádió és a televízió elterjedése, a másodlagos szóbeliség kialakulását hozta létre (Walter Ong kifejezése), így napjainkban ismét fontos az előadásmód. Mára kialakult területei a következők: a szóbeli előadásmód (beszéd és testbeszéd), az írott szövegek megjelenési formája, valamint az elektronikus szövegek megjelenési formája (*e-retorika*). A szóbeli előadásmóddal a kommunikációban is foglalkozik. A továbbiakban a szóbeli előadásmódról (a beszédről és a testbeszédről) lesz szó, először történeti szempontból, utána a jelenlegi helyzetről.

A szónok első három feladatának elméletét már a klasszikus retorikában kidolgozták, a memória és az előadásmód módszertanát Arisztotelész után, a hellenisztikus retorikában alakították ki. Arisztotelész (Kr. e. 320-as évek) tömören foglalja össze, amit az előadásmódról tudni kell: „Az előadásmód összefügg a hangerővel: hogyan kell azt az egyes érzelmeknek megfelelően alkalmaznunk, azaz mikor legyen erős, gyenge és közepes, és hogy hogyan kell élnünk a különféle hangfekvésekkel, a magassal, a mélyvel és a közepessel, és milyen ritmusban kell beszélnünk az egyes érzelmek szerint. Mert három dologra fordítunk figyelmet: a hangerőre, a harmóniára és a ritmusra. Majdnem mindig az ehhez értők viszik el a díjakat a különböző versenyeken. És ahogyan ott napjainkban a színészek nagyobb sikert aratnak a költőknél, ugyanez a helyzet a politikai gyűléseken is, az államformák tökéletlensége miatt” (*Rétorika*, 1403b). Arisztotelész szerint tehát a politikai gyűléseken a tartalom volna az elsődleges, mégis az ér el sikereket – az államformák tökéletlensége miatt –, aki mondani valóját hatásosan adja elő.

A római Cornificius A C. *Herenniusnak ajánlott retorikában* részletesen foglalkozik az előadásmóddal (Kr. e. 80-as évek, tankönyvként használták még a 19. században is): „mivel még senki sem írt erről a témáról megbízhatóan – mindenkinek az volt ugyanis a véleménye, hogy nemigen lehet világosan írni a hangszínről, az arckifejezésről és a gesztusról, hiszen mindez érzék dolga –, és mivel az előadói készség megszerzése nagyon is kívánatos a beszédhez, az egész kérdést igen gondosan meg kell vizsgálnunk” (3, 11, 19). Megállapítja, hogy az előadásmód két legfontosabb eleme a hanghordozás és a testmozgás. A hanghordozás három eleme: a hangmagasság, a hangerő és a hanghajlékonyság. A hangerőt úgy tudjuk megőrizni a beszédben, ha nyugodtan és visszafogottan mondjuk el a bevezetést. Ne beszéljünk egyfolytában hangosan, hanem térjünk

rá a társalgási hangnemre. Kerüljük az éles hangú felkiáltásokat. Iktassunk be hosszabb szüneteket, mert a lélegzetvételtől felfrissül a hang. A beszéd vége felé azonban egy lélegzetvétele, megszakítás nélkül kell beszélni. (A zeneművek, áriák is gyakran lassan visszafogottan kezdődnek, s a végükön fokozódik a tempó és a hangerő.) A hang hajlékonysága alapján társalgó, vitázó és fennkölt hangnemet különböztet meg Cornificius:

A társalgó hangnem nyugodt, és közel áll a hétköznapi beszédhez. A vitázó hangnem éles, és bizonyításra meg cáfolásra szolgál. A fennkölt hangnem haragra gerjeszti vagy szájalomra indítja a hallgató lelkét. A társalgó hangnem négyféle lehet: komoly, magyarázó, elbeszélő, tréfálkozó. A komoly hangnem méltóságteljes és visszafogott. A magyarázó visszafogott hangon közli, mi hogyan történhetett vagy nem történhetett. Az elbeszélő úgy adja elő a dolgokat, ahogyan azok végbementek vagy végbemehettek. A tréfálkozó valamely okból mértéktartó és jóindulatú nevetésre kész. A vitázó hangnem lehet folyamatos és szaggatott. A folyamatosan vitázó hangnem gyorsuló és hangos előadásmód. A szaggatott vitázó hangnem ismételt közbeiktatott rövid szünetekkel tagolt, éles hangú beszéd. A fennkölt hangnem lehet buzdító és megindító. A buzdító az a hangnem, amely valamely bűnt felnagyítva a hallgatót haragra gerjeszti. Megindító az a hangnem, amely a kellemetlenségek felnagyításával a hallgató lelkét szájalomra indítja (3, 13, 23–24).

Cornificius nyolcféle előadásmódot részletez (3, 14, 24–25), mivel a hanghajlékonyság alapján háromféle hangnem van, s ez a három nyolc alfajra oszlik. Ezután meghatározza a testmozgást: „A testmozgás a taglejtés és az arckifejezés bizonyos irányítása; hihetőbbé teszi mondanivalónkat. Arcunk tükrözzön szemérmet és erélyt, taglejtéseinkben viszont ne legyen feltűnő kecsesség, de darabosság sem, nehogy színésznek vagy kézművesnek nézzenek bennünket.” A nyolcféle hanglejtéshez nyolcféle testmozgást csatol (3, 15, 26–27). Cornificius tisztában volt azzal, hogy úttörő és nehéz feladatra vállalkozott, de fontosnak tartja, mivel a „jó előadásmód lehetővé teszi, hogy úgy lássék, szívünkéből beszélünk” (2, 115–116). Az őszinteség (vagy az őszinteség látszata) pedig a legerősebb érzelmi hatás.

Összefoglalva:

	hangnem	testbeszéd
társalgó	komoly	A jobb kéz enyhe mozgatása; örömteli, szomorú vagy közömbös arckifejezés.
	magyarázó	Fejünket kissé előrehajtjuk.
	elbeszélő	Mint a komoly hangnemnél.
	tréfálkozó	Arcunk legyen vidám, ne gesztikuláljunk.
vitázó	folyamatos	Karunkat mozgassuk gyorsan, arckifejezésünket váltogassuk, tekintetünk szigorú legyen.
	szaggatott	Hevesen nyújtsuk előre karunkat, járkáljunk, dobbantsunk a lábunkkal, tekintetünk zord legyen.
fennkölt	buzdító	Lassú és megfontolt taglejtéseket alkalmazunk.
	megindító	Öltsünk szomorú és zavart arckifejezést, visszafogott, de határozott taglejtések kíséretében.

1. táblázat. A hangnem és a testbeszéd kombinációja

Cornificius felosztásánál ma sincsen jobb, mivel lényegre törő és áttekinthető. Nem érdemes jobban elaprózni, tudniillik az árnyalatok száma végtelen, minden szónok más egyéniség. A mai szakirodalomban több aprólékos felosztás olvasható, de a lényeghez nem tesznek hozzá semmit.

Cicero két helyen foglalkozik az előadásmóddal, a *De oratore* (A szónokról) harmadik könyvének végén és az *Oratorban* (A szónok) röviden, két oldalon, a tökéletes szónok szempontjából vizsgálva. A szónok öt feladata közül az előadásmódot tekinti a legfontosabbnak: „a szónoklásban egyedül az előadásmód uralkodik”. Az előadásmód fontosságát lélektanilag alapozza meg. A lélek rezdüléseinek felel meg valamiféle arckifejezés (*voltus*), hang (*sonus*) és taglejtés.

tés (*gestus*). Az érzelmeket a tragédiákból vett részletekkel szemlélteti: harag, szájalom, félelem, felindulás, öröm, szomorúság; s hangsúlyozza, hogy mind-egyiknek más hang és más hanglejtés felel meg. Az egész előadás úgyszólván a test beszéde (*est enim actio quasi sermo corporis*). Kiemeli az arc és a szem szerepét, hiszen az egész előadás a lelkülettől függ, a szem pedig a lélek tükre; ez az egyetlen érzékszervünk, amely képes kifejezni a lélek minden rezdülését. A szavak azokra hatnak, akik értik őket, a tekintet azonban mindenkire. A modern filmművészet teljességgel igazolja ezen megállapítását, elegendő *Pasolini* híres filmjére, a *Maté evangéliumára* gondolni, melynek hatása a tekintetekre épül. A testbeszéd (ang. *body language*) pedig a modern kommunikációban egyik kulcsszava lett, könyvek címében is megjelenik (Pease 1989).

Quintilianus *Szónoklattanában* (*Institutio oratoria*, Kr. u. 90 táján) az előadásmódot mintegy negyven oldal terjedelemben tárgyalja (4, 118–121). Abból indul ki, hogy a latinban az előadásmódnak két elnevezése is van: *pronuntiatio* és *actio*. Mindkettőt lehet használni, az előbbi a szóbeli előadásról, az utóbbi a taglejtésről kapta a nevét. Az előadásban „csodálatos erő és hatalom van” – állapítja meg, s ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy olykor nem az számít, hogy mit mondunk, hanem az, hogyan mondjuk (11, 3, 1–2). Előbb a hangról szól, utána a taglejtésről, de megjegyzi, hogy e kettőnek összhangban kell lennie. Elengedhetetlen a világos kiejtés: a szavakat teljesen ki kell ejteni, nem szabad hanyagul mondani az utolsó szótagokat; ugyanakkor kellemetlen hatást kelt, ha minden hangzót külön ejtünk ki: tekintetbe kell venni az összeolvadásokat. Hosszasan ír az illő előadásmódról. A hanggal legyen összhangban a taglejtés. Gondosan részletezi a szónok illő és kellemes megjelenését, ruházatát, haját, a fejtartást, a kezek és az ujjak mozgását. Külön figyelmet szentel a hibás mozdulatok lenyesegetésének, pl. a szónok ne csapkodja saját hátát, válla fölött hátranyúlva, ne verdesse folyton a csípőjét, ne szaladgáljon beszéd közben. Quintilianus is azon a véleményen van, hogy a döntő szerep az arcé, különösen a szemeké. Arra is kitér, hogyan kell előadni a szónoki beszéd egyes részeit. A bevezetést nyugodtan és egyszerűen, az elbeszélést már nagyobb dinamikával kell elmondani, a legváltozatosabb előadásmódot a bizonyítás igényli. A kitérés hangvétele legyen szelíd és nyugodt. A befejezés legyen a leggondosabb, mert ebben szájalmat vagy gyűlöletet kell ébreszteni a hallgatóságban és a bírákban. Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy minden szónoknak saját egyénisége van, ezért ki-ki tanulmányozza önmagát, ismerje meg saját titkát: mi az, amivel sikert érhet el, s azt fejlessze. De mindenben tartson mértéket, mert nem

színésznek kell lennie, hanem szónoknak, azaz nem utánoznia kell, hanem feltárnia és közvetítenie az igazságot (11, 3, 161–184).

Nagyhatású könyv volt az angol Gilbert Austin [osztin] *Chironomia* [görög *kheir* 'kéz'] című könyve az előadásmódról. 1806-ban jelent meg, s utána egy évszázadon át használták, ennek alapján tanították a testbeszédet (van reprint kiadása). Híressé és egyedülállóvá az tette, hogy kidolgozott egy jelölési rendszert, s minden mozdulatot rajzokkal illusztrált. Tartalma a következő: hang, tekintet, gesztusok, a nyilvános beszédről általában, a szavalat, a szónoklat, a színészi játék, a pantomim, a gesztusok lejegyzése; a láb, az alsó végtag elhelyezése; a kar elhelyezése, mozgatása és felemelése; a kéz elhelyezése és mozdulatai; a fej, a szemek, a vállak és a test; a gesztusok gyakorisága, ritmusa, ideje, osztályozása. Rendszerének világképi alapja van: az emberi természetet ugyanazok a törvények befolyásolják, mint a világegyetemet, s mivel a világegyetemben racionális rend van, racionális rendet kell követni az előadásmódban is. Jelölési rendszere a mozdulatok gyorsaságára és lassúságára, erősítésére és gyengítésére, a hang erősségének fokozására és halkítására stb. is vonatkozik, és jelölésekkel ellátott szövegeket is közöl (verseket, drámarészleteket). [Az interneten megtalálhatók ábrái.]

Az előadásmód nálunk a 20. század második felében

Az előadásmódnak nagy a hazai szakirodalma. Sokat foglalkozik nagyszabású retorikájában Acsay Ferenc (1879) az előadásmóddal, bevonva az akkoriban felendülő fonetikai kutatásokat. 20. századi retorikatörténetünkben szinte egyeduralmú terület lett az előadásmód, mégpedig Kodály Zoltán 1937-ben elhangzott riadója után: *A magyar kiejtés romlásáról*. Kodály kifejtette, hogy a kiejtés nyelvhelyességi probléma, tudniillik a nyelvhelyességnek vannak írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei. Az élőbeszéd ezen elemei ki vannak szolgáltatva a beszélő önkényének, ennek egyrészt az az oka, hogy nincsenek összegyűjtve a helyes kiejtés szabályai, másrészt zenei elemekről van szó, melyek megítéléséhez hallásbeli fejlettség szükséges. A gondot több tényező is okozza: az oktatás teljes hiánya, az idegen nyelvek térhódítása, az idegenből fordított zenés művek nyelvünk természetes dallamvonalával ellentétes dallamvonalat terjesztenek. Felsorolt néhány tipikus hibát, ilyenek például az időtar-

tam rövidítése; tudnunk kell, hogy az időtartam a hangsúlytalan szótagban is megmarad (a szótagok egyenlő intenzitása alaptörvénye a magyarnak); éles, orrhangú színezet; idegenszerű hanglejtés. Kodály rámutatott a kiejtés romlásának lélektani okára: a nyugati népeknél a beszéd a nemzetért való kiállítás egyik formája; ott romlik a beszéd, ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és a felelősségérzet; az idegen nyelvek tudása fontosabb, mint a nemzeti nyelv. A teendőket a következőkben foglalta össze: szükség van egy kiejtési szótárra, amely összefoglalja a szabályokat, és rámutat a hibákra; ki kell dolgozni az irodalmi kiejtés normáját, s mindenütt kötelezővé tenni; az oktatóknak helyesen kell beszélniük, jutalmazni kell az iskolákban a legjobb kiejtésű hallgatókat; a szülőket is tájékoztatni kell, az idegen nyelv tanulását elegendő tízéves korban elkezdni, amikor már kialakult az anyanyelv artikulációs és a percepció bázisa; a rádióban fokozottan kell ügyelni a helyes kiejtésre.

Kodály riadójának hatására 1942-ben elindították az egyetemi szépkiejtési versenyeket, amelyeket azóta is évente megrendeznek. Az első versenyt Lőrincze Lajos nyerte meg, aki később a nyelv művelő mozgalom vezére lett, *Édes anyanyelvünk* című rádiós előadásai nagyon népszerűek voltak. Az egyetemi szépkiejtési versenyeken mindig Kodály elnökölt, s mindig előnyben részesítette a nyelvjárásiasan beszélőket, Lőrincze is nyílt e hangokkal, dunántúliasan beszélt. Kodály és a társelnök Bárczi Géza a zárt *ë* hang ejtését is megkövetelte, sőt szerették volna beemelni a köznyelvi magánhangzórendszerbe. Jelenleg a Bárczi Alapítvány foglalkozik a zárt *ë* elismertetésével, kiadványaik vannak a jelölésével, kiejtési szótárt is publikáltak (Buvári 2001).

Nagy lendületet adott a beszédművelő mozgalomnak az Egerben 1965-ben megtartott kiejtési konferencia (a másodikat 2005-ben tartották), valamint a Péchy Blanka színművésznő által alapított Kazinczy-díj (1960) és az általa elindított szépkiejtési Kazinczy-versenyek (1966-tól, a pedagógusjelölteknek 1973-tól), valamint a középiskolások számára évente megrendezett Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyek (1973-tól).

Péchy Blanka (1974) egy nagyhatású könyvet is írt *Beszélni nehéz* címen. Sokat foglalkozik benne nyelvhelyességi és kiejtési kérdésekkel, ő hívta fel többek között a figyelmet a jelző hangsúlyozási problémáira. (Könyvének nyomán lett a Deme László által vezetett rádiós és televíziós műsor neve *Beszélni nehéz!*, s ilyen nevű szakkörök is alakultak az iskolákban.) Péchy Blanka diagnózisa ma is érvényes:

A jobbára paraszt-nagyszülők beszéde szabatos ejtésű, egyenletes ütemű, sima lejtésű. Szilárd gerince, zamata, zenéje van a szónak.

Fiaik, lányaik kiejtése már kevésbé szabatos. Gyorsabb az ütem, ingadozó a lejtés. Néhol bizony felbukkannak a manapság egy kaptafára gyártott hangsúlyhibák is, de a szónak van még teste, a beszéd izmos, így megérteni sem fáradtságos.

Az unokák hebehurgya mondataiban temérdek a rogyant testű szó. Hangzók hiányzanak, szótagok torlódnak egymásba. Jóllehet még a déd-unokák is meglepő biztonsággal, talpraesetten válaszolhatnak a riporter kérdéseire, megérteni hadarásukat korántsem könnyű feladat (i. m. 92–93). [...] A pedagógusok és a hivatásos beszélők szép és megtisztelő feladata lesz az egységes kiejtés terjesztése és őrzése (94).

Ebben az időszakban sok kitűnő beszédművelő könyv született, melyeket ma is haszonnal lehet tanulmányozni, tele jó gyakorlatokkal (felsorolásukat lásd Adamikné 2013, 543). Két tényezővel nem számoltak a beszédművelők. Az egyik: az iskolákban 1978-ban bevezették a szóképes olvasást, mely a néma olvasást helyezi előtérbe, és a megértés ellenőrzése feladatlapokkal történik; ez az Amerikából importált, modernnek kikiáltott módszer háttérbe szorította a hangoztató olvasástanítást és általában a szóbeliséget. A szóképes olvasás ugyan megbukott, de bizonyos rutinjai ma is élnek. A munkafüzetek, feladatlapok túlzott használata leépítette a szóbeli felelést, alig van memoriter. A másik tényező: a rendszerváltás utáni nagy szabadságban a nyilvános fórumokat – a rádiót és a televíziót – ellepték a hibásan beszélők, így a fiatalok azt a következtetést vonhatják le, hogy rossz beszéddel is lehet érvényesülni. Nincs a fiatalok előtt olyan minta, mint amilyen Sinkovits Imre vagy Básti Lajos, Tamási Eszter, Takács Marika vagy Bózsöny Ferenc beszéde volt.

A köznyelvi magyar kiejtés

Az előadásmód verbális és nemverbális lehet. A verbális szóbelit, szavakkal megvalósulót jelent. A nemverbális (nonverbális) egyrészt a szavakat kísérő vokális, azaz hangzó elemeket, másrészt a testmozgást vagy testbeszédet jelenti. Az elhangzó szövegnek vagy kommunikációnak 7 százaléka verbális, 38 százaléka vokális, 55 százaléka testbeszéd, nem lényegtelen elemekről van tehát szó: az érzelmek kifejezésében hatékonyabbak, mint a verbalitás. Ez a tény igazolja az

ókori rétorok azon megállapítását, hogy a legfontosabb az előadásmód, s azt, hogy a rétorok az ókorban és később is sokat foglalkoztak a testbeszéddel.

A nemverbális kommunikáció vokális elemeihez tartozik az egyes hangok és hangkapcsolatok, valamint a hangok képzését kísérő szupraszegmentális elemek képzése.

A köznyelvi (közmagyar) hangok képzése az artikulációs bázistól függ. Artikulációs bázison azt a sajátos működéssorozatot értjük, ahogyan az elhangzó beszédet létrehozuk. Az artikulációs bázis nyelvspecifikus. Ez azt jelenti, hogy az azonos nyelvet beszélők többé-kevésbé egyformán működő artikulációs bázissal rendelkeznek; másképp működnek egy orosz, egy angol vagy egy magyar beszélő beszédszervein. (Az artikulációs bázissal párhuzamosan működik a percepció bázis. Mindkettő fokozatosan alakul ki az egyedfejlődés során, kb. tízéves korra.)

A magyar artikulációs bázis jellemzői a következők: 1. Magánhangzóink teljes képzésűek, nem ejtünk redukált vagy mormolt magánhangzókat. Hangsúlytalan szótagokban és szóvégeken is teljes képzésű magánhangzókat kell kiejteni. 2. Magánhangzóink orális képzésűek, a nazális (orrhangzós) artikuláció nem jellemző a magyarra. 3. Jellemző a beszédhangok időtartamának megtartása, a rövid-hosszú oppozíció. 4. Jellemzők a mássalhangzók zöngés-zöngétlen oppozíciói. 5. A kiejtésben különféle hangtörvények érvényesülnek: magánhangzó-harmónia, magánhangzó-illeszkedés, magán- és mássalhangzók igazodása, mássalhangzók hasonulása, összeolvadása, rövidülése, kivevése. 6. A szótag magva mindig magánhangzó. 7. A hangsúly kötött, s mindig a szó első szótagján van. 8. A hanglejtés alapvetően ereszkedő jellegű. Az artikulációs bázissal szoros kapcsolatban van a kiejtési (nyelvi) norma kérdése. A beszéd területén is létezik egy közmegállapodás, egy norma, amelyhez igazítjuk beszédünket, és amelynek alapján egy jelenséget helyesnek vagy helytelennek ítélünk meg, annak ellenére, hogy a magyar kiejtési normát nem foglalták olyan szabályokba, mint amilyen az angolban a BBC normája vagy a német Bühnensprache (színpadi beszéd). Van kiejtési szótárunk (Fekete 1995, 2016), egy készülő kiejtési kézikönyv anyagát tartalmazza Elekfi László–Wacha Imre (é. n.) *Az értelmes beszéd hangzása* című könyve (részletes bibliográfiával). A beszédtechnikai és a nyelv művelő könyvek, a tankönyvek is a kiejtési normához igazodnak. A tájnyelveknek saját normájuk van, a tájnyelvi ejtés nem hiba, hanem a tájnyelvi normához való igazodás; újabban mindenütt engedékenyebbek vele

szemben a nyilvános beszédben, mi is arra biztatunk mindenkit, hogy őrizze meg beszédének nyelvjárási ízeit, például ne szokjon le a zárt *ë* ejtéséről.

A szupraszegmentális tényezők a hangsúly, a hanglejtés, a beszédtempó, a ritmus, a szünet, a junktúra (határjegy, azaz hangkötés a szóhatáron), a hang-erő, a hangszínezet. Ezek a beszéd folyamatban együttesen jelentkeznek, összefüggenek egymással. A hangsúlyos részt pl. nemcsak nagyobb nyomatékkal, hanem magasabb hangfekvésben, lassabban mondjuk, esetleg szünetet tartunk előtte. Természetesen egy adott szituációban az egyik tényező nagyobb szerepet kaphat, a többi fölé kerekedhet. A szupraszegmentális tényezők végtelenül sok változatban jelentkezhetnek. A hanghatást fokozzák a különféle funkciójú nyelven kívüli hangadások (ezeket Vértés O. András írta le): a hmgetés, a köhögés, a torokköszörülés, a sóhajtás. Hmgetéskor *h*-féle hangot és zöngét képezünk, kifejezhetjük vele az igenlést, a tagadást, a csodálkozást, a meghökkenést. A tüsszentés az „úgy van, igaz”, illetőleg ellenkezőjének tréfás-gúnyos kifejezése. A torokköszörülés figyelemfelhívó jellegű, de nemtetszést is kifejezhet. A csökevényes hangképző mozdulatoknak is van szerepük, olykor – amikor nem illik közbevágni, csak szeretnénk megszólalni – mély lélegzetet veszünk. A sóhajtásnak, nevetésnek, lihegésnek, szuszogásnak, sírásnak is van kifejező funkciója. Még a hallgatásnak is van szerepe: a dac kifejezése is lehet. A hangképzés látási elemeinek, az artikuláció látványának is van hatása. Mindannyian ismerjük a foghegyről való, pökhendi beszéd ajakartikulációját. Az agresszió ősi jele az összeszorított fogakkal való beszéd (lásd részletesen *A magyar nyelv könyve*; hangtani fejezete alapos és szemléletes tájékoztatást ad a fonetikai-fonológiai alapokról, A. Jászó 2004.)

A hivatásos beszélőknek, a szónokoknak, a színészeknek alkalmazkodniuk kell a kiejtési normához, az érzelmi hatás érdekében azonban ki kell használniuk a beszédhangok és -hangzás adta expresszivitást, kifejező erőt. Az emberi beszéd hangzása közvetlenül hat ránk: gondoljunk arra, mennyire befolyásolhat bennünket egy kellemes hangszínezet, s mennyire visszataszító lehet egy kiabáló vagy éppen rikácsoló hang. Egy szónoknak félig-meddig nyert ügye van, ha szép, gazdag az orgánuma.

A beszéd expresszivitása és az érzelmek között szoros a kapcsolat. Vértés O. András (1987) évtizedekig gyűjtötte az adatokat avégett, hogy bebizonyítsa: érzelmi életünk tapasztalható elsvárosodása és a beszéd hangzásának az elszürkülése összefügg egymással. Mikszáth Kálmán 1892-ben írt *Országgyűlési karcolataiban* számtalan módon jellemzi a szónokok hangját: *vékony, nyöszörgő*;

szép, de halk, elfátyolozott; csengő ezüst; öblös; éneklő; reszelős; szép, kellemes, kenetteljes; gyönyörű lágy; harsány stentori; egész termet átható, rikácsoló bősz; rémítő; remegő; stb. a hajdani képviselők érzelmei – nézeteikkel együtt – szélesebb skálán mozoghattak. A hanglejtés is szürkébb lett. A nyelv ritmusa is erőteljesebben érvényesült: régebben nagy szónokaink a prózaritmusra is ügyeltek.

Nagyon nehéz azt meghatározni, hogy milyen hangzás előnyös egy szónoknak, nyilvánvalóan az, amelyik illik az egyéniségéhez, az alkalomhoz, a tárgyhoz, a hallgatósághoz. Nagy reformkori szónokaink mindegyike másképpen beszélt, a hatást mindig elérték: Felsőbüki Nagy Pál dunántúliasan ejtette a szavakat, de kifejező és változatos arcjátékkal; Wesselényinek mennydörgő hangon előadott beszédei lenyűgözték a hallgatóságot; Kölcsey egyszerűen szónokolt, beszédeit halk, tompa, mély, szinte síri hangon kezdte, s a teremre néma csend borult; Széchenyi a társalkodó hangnemet ütötte meg beszédeiben, melyek között sok a rögtönzés; Eötvös meggyőző, finom hangon szólt, de beszédei kissé szárazak voltak; Kossuth beszédeit tiszta magyarság, zeneiség jellemezte, gyönyörű zengő hangja, megjelenése, mesteri fokig tökéletesített taglejtése mindenkit lenyűgözött (Adamik–A. Jászó–Aczél: *Retorika*, 2004, 181–184). 1848. október 4-i híres szegedi beszédének hatását fokozta, hogy az ég felé esküre emelt kézzel mondta el, s így tett a tömeg is: „Én esküszöm a mindenható Istenre, ki védi az igazságot és a hitszegő árulót megbünteti, esküszöm, hogy hazánk szabadságából egy hajszálnyit utolsó csepp véremig elrabolhatni nem engedek; esküszöm, hogy hazánkat védeni fogom, míg karomat felemelhetem. A magyarok istene úgy segítjen s áldjon meg engemet.”

A hanggal való jelentéskifejezést hangszimbolikának nevezzük. A hangnak önmagában nincsen jelentése, de egy bizonyos hang halmozása jelentést sugallhat, pl. az *r* harciasságot, az *l* lágytságot. A beszédhangzás expresszivitásával hangstilisztika foglalkozik. A hangok esztétikai hatása – jóhangzása (eufónia) és rosszhangzása (kakofónia) – nyelvenként és korszakonként változik (lásd a *Klasszikus magyar retorika* stilisztikai fejezetében, 417. old.).

A testbeszéd

A testbeszéd vagy a nemverbális kommunikáció körébe tartoznak 1. a kulturális jelzések és emblémák (teststilizáció, öltözködés, eszközhasználat); 2. a térköztartás és a territorialitás (a szónok esetében annak a térnek a felmérése, ahol

beszél); 3. a mimika vagy arcjáték (a szemek, a száj és a szemöldök vonala kommunikatív funkciójú); 4. a gesztusok és a testtartás; 5. az érintés.

A nemverbális jelzések funkciói: 1. a társas helyzet kezelése, szabályozása; 2. az én bemutatása (a személyiségünkkel kapcsolatos információk közlése); 3. érzelmi állapotunk és 4. a másik féllel kapcsolatos attitűdök kommunikációja; 5. csatornavezérlés, vagyis megnyilatkozásunk elejének és végének vagy a szóátadásnak és a beszélőváltásnak közlése.

A nemverbális jelzések típusai: 1. érzelemnyilvánítók, 2. illusztrálók, 3. szabályozók, 4. emblémák vagy egyértelmű jelzések, amelyeket csak egyféleképpen lehet értelmezni, 5. adaptálók, ezek a mondanivalóhoz való viszonyt fejezik ki. Az üzleti élet menedzserkönyvei és a különféle protokollkódexek sokat foglalkoznak a megjelenéssel. A testbeszéddel kimerítően foglalkoznak a kommunikációs tankönyvek, közismertek Allan Pease könyvei. Wacha Imre *Nem csak szóból ért az ember. A nonverbális kommunikáció eszköztára* című könyvében (Tinta 2011) a legapróbb részletekig menően mutatja be a nemverbális eszközöket.

A fentebb említett kiadványok tág körűek, a kommunikáció minden részletét tárgyalják. A retorikai szituáció szűkebb körű és speciálisabb, mint a kommunikációs szituáció, éppen ezért a retorika nem használja fel mindazt, amit a kommunikációkutatók feltártak, csak azt, ami a retorikai szituációban lényeges. A szónok számára is fontos a tér felmérése, fontosak az emblémák, a külső, a ruha- és hajviselet, a megjelenés, a kezek gesztusai és a lábak elhelyezése, ezért is tárgyalta oly részletesen Quintilianus és Gilbert Austin. Közülük mégis csak a gesztusok a legfontosabbak, velük lehet a legtöbbet kifejezni, s ezek ragadják meg leginkább a hallgatóság figyelmét és befolyásolják érzelmeit.

A szónoki beszéd gesztusaival legrészletesebben Sztítás Benedek (1977, 107–123) joga retorikája foglalkozik.

Ott tartottunk tehát, hogy a szónok dobogó szívvel lép a terembe, s remegő térdekkel megy föl az emelvényre, s ott megáll.

Miként álljon meg a szónok?

Rossz, ha a szónok vigyázállásban, terpeszben áll meg, dülöngél, támaszkodik, izeg-mozog, lábával taktust ver, tipegve, csoszogva ide-oda sétálgat, rogyadozik, kezeit elől-hátul tördeli stb.; fontos szabály, hogy a megállás sohase keltse a félelem érzetét.

A helyes a „pihenj”-állás. Ilyenkor a testsúly az egyik lábon legyen. A test ezáltal könnyed ívet vesz fel, olyat, mint a klasszikus szobrokról ismert

kontraposzt állás. Persze, ezen a címen nem szabad olyan testhelyzetet felvenni, mint egy rosszul sikerült kérdőjel. Időnként észrevétlenül a testsúlyt a másik lábra kell áthelyezni, különben a szónok elmerededik, s a hallgatóság is elunja nézni azt az előadót, aki úgy áll előtte, mintha odaszögezték volna.

Sétálni csak ott szabad, ahol nincs szónoki emelvény és van elég hely, különben a séta helyett „kettőt jobbra, kettőt balra” tipegés lesz. A könnyed, magabiztos séta oldottá, közvetlenné teheti a szónok és a hallgatóság kapcsolatát.

Miután a szónok helyesen megállt, hordozza körül a tekintetét a hallgatóságon. Tekintete ne rémületet, hanem bizakodást sugározzon. A tekintet és a mimika legyen mindig összhangban, „mert ahogyan az arc a lélek tükre, akként a szem a lélek lámpása” (*Cicero válogatott művei*, 197). A tekintet mindig a hallgatóságon függjön, ne révedezzen üveges színnel a semmibe, de ne is szögeződjék állandóan a semmibe. A szónok ne nézzen állandóan egy embert, mert a beszéd az egész hallgatósághoz szól, ezért nézzünk mindig másra, váltogassuk a tekintetünket. – Azért is helyteleníthető a felolvasás, mert akkor a beszélő tekintetével állandóan a jegyzeteit bújja, s így elvesz a hallgatósággal való kapcsolat fontos eszköze, a tekintet.

Az arcjátéknak nincs különösebb jelentősége, de beszéd közben az arcnak természetes kifejezést kell öltenie.

A legnagyobb probléma, mit csináljon a szónok a kezével? – Ha letámaszkodik az asztalra, féltő, hogy odaragad a keze, s többé mást nem tud csinálni vele egész beszéde alatt. Testtartása amolyan púpos lesz. Ha nem támaszkodik, ne is simogassa kezével állandóan az asztalt. Ez is rossz szokás. A szónok keze nem portörölő. Ne legyenek sztereotip mozdulatai, ne csörgesse kulcscsomóját, ne gyűrögesse zsebkendőjét, tördelje golyóstollát, markolássa cigarettáját. Kezét ne tegye zsebre – ez modortalanság, tiszteletlenség. A csípőre tett kéz inkább a néptánchoz illik, mint a szónoki emelvényre. Vadul, oda nem illően ne csápoljon a levegőben.

Ha a szónok nem tud jól gesztikulálni, inkább maradjon mozdulatlan – ez többet ér, mint a rossz taglejtés.

Ezek után azt hiszem, fel lehet tenni a kérdést: milyen hát a jó gesztus? – Egyáltalán mi a taglejtés funkciója?

A gesztus, a szónoki mozdulatok a mondanivaló kiegészítéseként gondolatok és érzelmek jobb kifejezésének eszközei. [...]

A gesztus fajainak áttekintése előtt szólni kell arról, hogy mi teszi széppé a taglejtést. „Szép az a taglejtés, amelynek van nyugodt elindulása, folyamatos kiteljesedése és kidolgozott befejezése, s mindez azonkívül még a beszéd tartalmával és a szónok arc kifejezésével is szabályos egységbe olvad. A kéz feladata elsősorban, hogy a szép taglejtés vonalát megadja” (Cicero, i. m. 36).

A taglejtés akkor kifejező, ha a szónok könyökét a törzsétől el meri távolítani. A test oldalához szorított könyökkel végzett gesztus semmitmondó, szinte észre sem lehet venni. Azért mondják, hogy a félénk szónoknak a könyökébe száll a bátorsága.

A gesztust, éppen azért, hogy szembetűnő legyen, általában mell- és vállmagasságban kell végezni. Magasabbra csak a felfelé mutató gesztusok érhetnek.

A gesztus sohasem takarhatja el a szónok arcát. Az arc előtt lévő kéz egyrészt töri a hangot, másrészt nem engedi érvényesülni az arcjátékot és a tekintetet.

A gesztust egy ideig tartani kell, mert nemcsak észrevenni, hanem megérteni is kell, ki kell hámozni belőle az értelmet. A kissé kitartott gesztus fokozza a beszélő biztonságérzetét. A kapkodó gesztus olyan, mintha a szónok – elnézést a póriás hasonlatért – röptében legyet akarna megfogni. A kapkodó gesztus a nézőben kapkodó gondolkodás érzetét kelti, az indokolatlanul lelassított gesztus viszont a pózolásét.

Ha mindkét kézzel egyszerre gesztikulálunk, a kezek párhuzamosan általában ne dolgozzanak. [...] Figyeljük meg csak a karmestert! Jobb kézzel az ütemet, bal kézzel a színt, a dinamikát adja meg. Párhuzamos karokkal ritkán dirigál. – A szónok a hallgatóság figyelmének karmestere. A kezek tehát némi aszinkronban, „spät-reakcióban” mozogjanak egymáshoz képest. Ez változatosabbá, kifejezőbbé teheti a taglejtést.

Viszonylag könnyebb azt megmondani, hogy mit ne tegyen a szónok, mint azt, hogy mit tegyen. Az tény, hogy a testbeszéd függ az egyén habitusától, de függ népének és anyanyelvének sajátosságaitól is. A testbeszéd kultúránként változik, sőt még a történelmi korok is meghatározzák: manapság minden téren az egyszerűség figyelhető meg (építészetben, divatban, beszédben), a szóno-

kok inkább egyszerű stílusban beszélnek, s ezzel együtt gesztusaik is visszafogottabbak. A beszédfajtától is függ a gesztusok alkalmazása: egy gyászbeszéd nem igényel különösebb testbeszédet, egy politikai beszéd igen, de ez megint a szónok habitusától, a tartalomtól és a hallgatóságtól függ. Egyébként szokták azt is tanácsolni, hogy ha a szónok nem képes kifejező gesztusokat alkalmazni, jobb, ha nem csinál semmit.

A gesztusokat többféleképpen lehet felosztani. Szokták értelmi és érzelmi gesztusokra osztani: az értelmi gesztusok magyarázó jellegűek, ilyen a Fénelon-gesztus (a 18. századi francia íróról elnevezve); az érzelmi gesztusok lendületesebbek. Szitás Benedek az öt mondatfajta szerint csoportosítja a gesztusokat, tulajdonképpen az öt mondatfajta által kifejezett fő szándékot (pragmatikai terminussal: beszédaktust) veszi alapul: a kijelentés, a kérdés, a felkiáltás, a felszólítás, az óhajtás tipikus gesztusait, s ezeken belül sok variációt és árnyalatot. A csoportosításnak az is nehézsége, hogy a gesztusok egymásba olvadnak (lásd még Adamik–Jászó–Aczél 2004, 203–208). A *Klasszikus magyar retorika* a következő gesztusokat szemlélteti: mutató gesztusok, a felsorolás és a bizonyítás összegezése, magyarázó gesztusok, az ellentét és a tagadás kifejezése, kérdező gesztusok, a felkiáltást és a felháborodást, felszólítást, elutasítást, továbbá érzelmeket kifejező gesztusok (Adamikné 2013, 462–463).

Összegzésül azt hangsúlyozzuk, hogy a szó és a mozdulat egymásra van utalva, ezt a kapcsolatot *Shakespeare* fogalmazta meg a legtalálóbban, amikor Hamlet szájába adta a következő, az Első színésznek szóló intelmet: „Illeszd a cselekvényt a szóhoz, a szót a cselekvényhez, különösen figyelve arra, hogy a természet szerénységét által ne hágd” (idézi Szitás 2009, 19).

A lényeg az egyensúly megteremtése és megtartása, erre figyelmezteti Hamlet a színészeket (Shakespeare: *Hamlet*, 3. felvonás, 2. szín):

HAMLET Szavald a beszédet, kérlek, amint én ejtém előtted: lebegve a nyelven; mert ha oly teli szájjal mondod, mint sok színész, akár a város dobosa kiáltaná ki verseimet. Ne is fűrészd nagyon a levegőt kezedd, így; hanem jártasd egészen finomul: mert a szenvedély valódi zuhataga, szélvésze, s mondhatnám, forgószele közepett is bizonyos mérsékletre kell törekedned és szert tenned, mi annak simaságot adjon. Ó, a lelkem facsarodik belé, ha egy tagbaszakadt, parókás fejű fickót hallok, hogyan tépi foszlánnyá, csupa rongyokká a szenvedélyt, csak hogy a földszint állók füleit megrepessze, kiknek legnagyobb részét semmi egyéb nem érdekli, mint ki-

magyarázhatatlan némajáték és zaj. Én az ilyen fickót megcsapatnám, amiért a dühöncöt is túlozza és heródesebb Heródesnél. Kerüld azt, kérlek.

ELSŐ SZÍNÉSZ Bízva rám, fönséges úr.

HAMLET Csakhogy aztán fölötte jámbor se légy, hanem menj saját ép érzésed vezérlete után. Illeszd a cselekvényt a szóhoz, a szót a cselekvényhez, különösen figyelve arra, hogy a természet szerénységét által ne hágd: mert minden olyan túlzott dolog távol esik a színjáték céljától, melynek földadata most és eleitől fogva az volt és az marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek; hogy felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önnön képét, és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát. No már, ha ezt túlozza valaki vagy innen marad, bár az avatatlant megnevelteti, a hozzáértőt csak bosszanthatja; pedig az egynek ítélete, azt meg kell adnod, többet nyom egy egész színház másokénál. Ó, vannak színészek, én is láttam játszani – s hallottam dicsérve másoktól, nagyon pedig –, kik, Isten bűnül ne vegye, se keresztény, se pogány, se általában ember hangejtését, taghordozását nem bírva követni, úgy megdölyfösködtek, úgy megordítottak, hogy azt gondolám, a természet valamely napszámosa csinált embereket, de nem csinálta jól, oly veszettül utánozták az emberi nemet.

ELSŐ SZÍNÉSZ Remélem, hogy mi azt a modort már meglehetősen levetkeztük.

HAMLET Vessétek le egészen! No, meg aki köztetek a bohócot játsza, ne mondjon többet, mint írva van neki; mert vannak azok közt is, kik magok nevetnek, hogy egy csapat bárgyú néző utánok nevéssen; ha szinte a darabnak éppen valamely fontos mozzanata forog is fent. Ez gyalázatoság, és igen nyomorú becsvágyra mutat a bohóc részéről, ki e fogással él. Menjetek, készüljete.

Mielőtt a beszédtechnika fejlesztésével foglalkoznánk, megemlítjük a beszédhibákat (ezen a szinten ugyanis nem fordulhatnak elő), bemutatjuk a kiejtési hibákat, természetesen úgy, hogy megszívlelendő tanácsokat is adunk az illő és hatásos előadásmód megalapozásához.

A beszédhibáról röviden

A beszédhiba nagyfokú eltérés mind a beszélőnek, mind a beszélő közösségnek kiejtési normájától. A beszédhibák a beszédzavarok osztályába tartoznak. A beszédzavar a beszélőképesség rendellenessége, ide tartozik például az afázia, azaz a beszélőképesség részleges vagy teljes elvesztése, valamint a diszfázia, azaz a beszélőképesség kifejlődésének elmaradása. A beszédhibák javítása a logopédus feladata. Az artikulációs bázis a gyermekkor végére alakul ki, ezért a serdülőkortól már nehéz javítani a beszédhibákat, de nem reménytelen. Gondot jelent a társadalom közömbössége: az emberek sajnos nem törődnek a beszéd- és az ejtéshibák kijavításával, a médiumokban gyakran hallani hibás beszédű bemondókat, félő, hogy emberek hozzászoknak a hibás, slampos beszédhez, s azt tekintik majd követendő példának.

A beszédhibák a következők: 1. a hangadás hibái (diszfónia, préselt hang, öblösített hang), 2. a hangképzés hibái (pöszesség, orrhangzós beszéd), 3. a beszéd folyamatosságának zavara (hadarás, dadogás, lepeggés, pattogás). Nem foglalkozunk velük, mert a tárgyalt szinten nem fordulhatnak elő, persze azért hallhatunk enyhe raccsolást, sziszegést-susogást, nazalitást, minden hangot nyújtó lepeggő vagy mindent rövidítő pattogó beszédet.

Az ejtéshibák

Az ejtéshiba kisebb fokú eltérés a közösség kiejtési normájától, de nem beszédhiba. A beszédhibát és az ejtéshibát olykor nehéz elkülöníteni, különösen a selypesség esetében. A nyilvánosság előtt beszélők nemigen szoktak beszédhibásak lenni, annál több közöttük a különféle ejtéshibákat produkáló ember, ezért szükséges az ejtéshibákkal alaposabban foglalkozni. Mindenképpen javíthatók, úgyhogy fel kell rájuk hívni a figyelmet.

Az elmúlt évszázadban sokat szürkült a magyar beszéd hangzása. Ezt a jelenséget lélektani tényezőkre, az érzelmek beszűkülésére vezetik vissza. A tünetek szélsőségesek: vagy jellegtelen, halk, kásás motyogást, mondathangsúly nélküli beszédet hallunk, vagy hangos, agresszív kiabálást, olykor lökészerű egységeket. Mindkettő monoton a maga módján, s befolyásolja a beszéd érthetőségét. Nagyon kevesen beszélnek tisztán, érthetően, ugyanakkor a hangot bátran modulálva, változtatva, megfelelő hajlékonysággal. A beszéd a következő területeken változott jelentősen: felgyorsult a beszédtempó; az írásképp hat a kiej-

tésre, következménye a betűejtés; nagyon elterjedt a zárt szájú beszéd, az ilyen beszédben pedig szinte minden hang képzése torzul, ezáltal nehezen érthető; a beszédhangokkal is vannak gondok; újabban a hangsúlyozással és a mondatok dallamformálásával is sok a gond.

Feltűnő változás a beszédtempó gyorsulása. Ennek az is oka lehet, hogy nyelvünkben elszaporodtak az analitikus szerkezetek (az alárendelt mondatok), a terpeszkedő kifejezések és a hosszú szavak. Az így keletkező lassulást ösztönösen a beszédtempó gyorsításával próbáljuk meg ellensúlyozni. Nem kell a gyorsulást rohanó korunk számlájára írni. Az viszont valószínű, hogy hat a reklámok és olykor a műsorvezetők irgalmatlanul gyors tempója. A probléma mögött etikai kérdés is meghúzódhat: a turbóbeszélő nincsen tekintettel partnerére, nem törődik azzal, hogy megértik-e vagy sem. A gyors beszéd azért is káros, mert kiesnek és rövidülnek a hangok, nemcsak a tempó, hanem a hangképzés is torzul.

Betűejtéssel az beszél, aki *tudja, útja* ejtést produkál [*tuggya*], [*úttya*] helyett, nem érvényesíti a hangtörvényeket a kiejtésben, a leírt íráskép szerint beszél. Bizonyos esetekben közelít a kiejtés az írásképhez. Az *lj* hangkapcsolatot a teljes hasonulás szerint *jj*-nek kell ejteni, de ma már elfogadjuk mindkét megoldást: [*éjjen*] vagy [*éljen*]. Az összeolvadás egyik fajtájában is hasonló a helyzet: [*eccer*] vagy [*etyszer*]. Tehát az íráskép folyamatosan hat a kiejtésre, bár az is igaz, hogy kiejtési változatok olykor stílusbeli változatok is. A népies verset mindenképpen így kezdjük: [*eccer*] *egy királyfi mit gondolt magában...* (Állítólag az író Nagy Lajos mondogatta sakkozás közben: *eccer élünk, eccer élünk, egy parasztot lecerélünk.*)

A zárt szájú beszédet is nehéz érteni. Külső jelek alapján is felismerhetjük az ilyen beszélőt: alig nyílnak szét ajkai, állkapcsa mereven vagy renyhén mozog. Az ilyen beszédben is rövidülnek a hangok, az *r* sem tiszta, *s* előre csúszik a susogók és a sziszegők képzése, a hanglejtés monoton. A zárt szájú beszédet lehet javítani. Megfigyelésünk szerint a beszéd nyíltabb szabad beszédkor, mint felolvasáskor, éppen ezért nagy szerepe van a versmondásnak, a memoritereknek. A probléma azonban komplexebb, szoros kapcsolatban a kommunikációs illemmel, a szembenéző tekintettel, az udvarias testtartással, általában a viselkedéssel.

A beszédhangok képzésében több eltérés lehetséges. A magánhangzók esetében előfordulhat, hogy a középső nyelvállású magánhangzókat zártabban vagy nyíltabban ejtik, így a *szép* helyett *szíp*, vagy a *bolond* helyett *baland* halatszik. Előfordul az *é*-be hajló *á*, ennek régebben rikkancs-á vagy kalauz-á volt a neve: *újszéég*. Vannak, akik a jellegzetes magyar *a* hang helyett illabiális, rövid

á-féle hangot ejtenek. A leggyakoribb az *e*-nek labializált, *a*-féle ejtése, régebben Böbe baba-féle *e*-nek hívták a televíziós meseszereplő beszéde után. Ez bizony gyakran hallatszik manapság fiatal lányok beszédében. A mássalhangzók képzésével több baj észlelhető. Súlyos hiba a zöngés mássalhangzók zöngétlen ejtése, mert rombolja nyelvünk egyik jellegzetességét, a zöngés-zöngétlen oppozíciókat. Ugyancsak ellenkezik nyelvünk jellegével a nyílt orrhangzós beszéd. Sajnos, sokan szépnek, követendőnek érzik, lehetséges, hogy egyrészt az amerikai angol, másrészt bizonyos éneklési stílus hatására. Néhány bemondó beszéde is orrhangzós, bár enyhe mértékben. A zártzájúság következtében sokak beszédében az *s*- és az *sz*-féle hangok susognak, sziszegnek, füttyülnek. A legbántóbb az *r* elkenése: a renyhe artikuláció következtében alig pördül, különösen két magánhangzó között, mássalhangzók mellett inkább megmarad: *epres, trombita*. A *p, t, k* zöngétlen zárhangok hehezetes ejtése idegenszerű, de előfordul: *khérem, thélen*. Újabban megfigyelt jelenség a *v* két ajakkal történő képzése két magánhangzó között (hasonlít az angol *w* ejtéséhez): *Éwa*, valamint az erőteljesen ejtett *g* zárhang gyengülése, réshanggá válása szintén két magánhangzó között: *iyen*. Ennek is a renyhe artikuláció lehet az oka.

A beszédhangok képzésében a legnagyobb gondot az időtartam hibái okozzák, s ez is nyelvünk jellegét rombolja, hiszen sajátossága a hosszú–rövid oppozíció jelentésmegkülönböztető szerepe: *kor↔kór, szál↔száll*. A legsérülékenyebb az *í, ú, ű* időtartama, hosszú magánhangzóink közül ugyanis az abszolút időtartamit tekintve a felső nyelvallásúak a legrövidebbek. Bonyolítja a helyzetet, hogy a Dunántúl nagy részén mindig rövidek [*ut, kut, buza, irás*], a keleti országrészen ott is hosszúak, ahol a köznyelvben nem [*lúdas, íge, hivatal*]. A fővárosban erősen ingadozik a felső nyelvallásúak időtartama, ügyelni kellene a hosszúságra a következő szavakban: *cím, díj, csík, íz, hús, húsos, hűg, hűga, szín, színes, színész, szív, szíves, tíz, tízes, húsz, húszas, vízi, vízilabda, tűzi*. Sajnos egyre gyakrabban észlelhető a többi hosszú magánhangzó röviden ejtése, s ezáltal sokak beszéde ritmustalan, pattogó. A hosszú mássalhangzók rövidítése is zavaró: *viszonthalásra* – hallani gyakran a tévében. Helytelen a fölösleges nyújtás is [*ellem, jappán*]. A két magánhangzó közötti mássalhangzó nyújtásával együtt jár az első magánhangzó rövidítése: [*nyillik, mullik, rolla*]. Olykor modorosságként jelentkezik az efféle nyújtás: [*hössök, közzönség*].

A köznyelvi norma szerint tehát középen rövid mássalhangzóval kell ejteni a következő szavakat: *elem, köpeny, kopaszt, hegeszt, bakancs, szőlő, szalag, vajon, héja, lője, utána, minél* (de: *mennél*); az egyes szám második személy *-sz*

személyragját mindig röviden kell írni, pedig gyakran hosszan hallatszik: *hal-lasz* (de: *jössz*). Csak a következő esetekben nyúlik a kiejtésben a mássalhangzó az írásképtől eltérően: *lesz, kisebb, egy (egyes, egyelőre, de rövid az egyelőre, egyetem* szavakban); mindig hosszan hangzik a két magánhangzó közti *dz* (*edzi, bodza, madzag*) és *dzs* (a *bridzsel* igében, kiejtése nem különbözik a ragos főnévétől: *briddzsel játszik*).

Hosszú mássalhangzó a kiejtésben nem állhat mássalhangzó mellett, a következő szavakban tehát röviden ejtjük a hosszan írt mássalhangzókat: *jobbra, sokallta, arccal*. A megrövidülő mássalhangzók félhosszú, hosszú ejtése betűejtésnek számít.

A hangsúlyozási hibák sok gondot okoznak, ezért kissé részletesebben kell velük foglalkozni. A hangsúly bizonyos szótagokra eső erőtöbblet. A szövegben egymáshoz viszonyítva hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokat különböztetünk meg. A hangsúlynak három fajtáját különböztetjük meg: történeti vagy tradicionális hangsúlyt, érzelmi hangsúlyt és értelmi vagy logikai hangsúlyt.

A történeti hangsúly kötött és szabad. A kötött hangsúlyú nyelvekben a szónak mindig egy bizonyos szótagjára esik a nyomatók: a magyarban az elsőre, a franciában az utolsóra, a lengyelben az utolsó előttire. A szabad hangsúlyú nyelvekben nincs a hangsúlynak meghatározott helye, ilyen az orosz, az angol. A magyarban tehát ha hangsúlyozunk egy szót, akkor mindig az első szótagot kell hangsúlyozni, az igeikötőt, az összetett szónak is az első szótagját. Újabb jelenség a hangsúlyeltolódás, vagyis sokan – még hivatásos beszélők is – hátra csúsztatják a hangsúlyt: *felszólal, összetartozik, Magyarországon*; még durvább vétség a toldalékok hangsúlyozása (ráadásul ehhez még egy emeltebb, éneklő hangléjtés is járul): *parlamentben, repülővel*. Előfordul. Az érzelmi hangsúly eltér a történeti hangsúlytól, kivételes: *megőrülök*. Az értelmi vagy logikai hangsúlyt szembeállításokban lehet alkalmazni: *nem tizenegy, hanem tizenkét forintban kerül*. Ezek indokolt eltérések, a történeti, a magyar nyelvre jellemző hangsúlyon nem szabad változtatni. Már csak azért sem, mert megértési problémákat okoz, s a hallgatót a kiejtésbeli szabálytalanság jobban zavarja, mint a grammatikai, pl. a rossz hangsúly zavaróbb, mint a rossz egyeztetés.

A szó az összefüggő beszédben elveszítheti fonetikai önállóságát, s ezzel együtt hangsúlyát is. Nem elszigetelt szavakat, hanem szólamokat mondunk. A szólam olyan szó vagy szócsoporthoz, melynek ejtése közben nem tartunk szünetet, s melyet egységes egészként, egy hangsúllyal mondunk ki. A szólamban a szavak elveszítik hangsúlyukat, a hangsúly a szólam első tagján van:

Az | üzletbe megyek, | kenyeret veszek. A legerősebb szakaszhangsúlyt mondathangsúlynak nevezzük: A szép zenét | **gyakran hallgatjuk**. Az olyan mondatot, amelyben nincs mondathangsúlyos rész, nyomatéktalan mondatnak nevezzük. A hangsúlyozási szabályokat azért nehéz leírni, mert a hangsúlyozás a mondanivalótól, az aktuális tagolástól függ. Vét a hangsúlyozás szabályai ellen, aki semmit sem hangsúlyoz, és az is, aki mindent hangsúlyoz: mindkét hiba monotóniát eredményez, és nehezíti a megértést.

Néhány hangsúlyozási szabályt azért meghatározhatunk. A hangsúlyosság rendszerint nem függ a szó szófajától; vannak azonban mindig hangsúlyos és mindig hangsúlytalan szavak. Hangsúlyos a kérdő névmás, a kérdő határozószó, a tagadó- és a tiltószó, az indulatszó. Általában hangsúlytalan a névelő, a névutó, az egyes (nem páros) kötőszók, a nevek előtt álló címek. A hangsúly egyáltalán nem függ a mondatrésztől, de némely mondatrésznek vannak hangsúlyozási szabályai, ilyen a jelző. A megkülönböztető jelző hangsúlyos: *fontos kérdés*, *első osztály*. A díszítő jelző nem hangsúlyos: *megállék a kanyargó Tiszánál, kis Úr*. Az egymás mellé rendelt jelzőket külön-külön hangsúlyozzuk – mint általában a felsorolást –, tehát: *szép, nagy hal*, de nem hangsúlyozzuk külön a második jelzőt, ha az szorosan jelzett szavához tartozik, s az első jelző az egész jelzős kifejezésre vonatkozik: *borongó őszi nap*; vagy ha az első jelző csak a második jelzőre vonatkozik: *fekete kalapos nő* (a kalap fekete). Az értelmező mindig hangsúlyos: *Itt van Jóska, a testvérem*.

A szövegben mindig az új közlés hangsúlyos (a beszédaktus-elmélet terminusaival: a réma hangsúlyos, a téma hangsúlytalan).

A hanglejtés a zöngés beszédhangok zenei magasságának a beszéd közben való hullámzása. Amikor beszélünk a hangszalagok rezegnek a magánhangzók és a zöngés mássalhangzók képzésekor. Mennél szaporábban rezegnek a hangszalagok, annál magasabb a hang (nagyobb hangerő és nyomaték esetén is ugyanez történik, mert feszesebbek a hangszalagok; ez a jelenség a hangsúly és a hanglejtés összefüggésének alapja). A hanglejtés tényezői: a hangfekvés, a hangközök és a hangmenet.

A hangfekvés a beszéd hangjainak átlagos magassága. Az egyes nyelvre vonatkozóan nem határozható meg abszolút zenei hangmagasságként, hanem csak mindenkinek egyéni hangmagasságához viszonyítva. A férfiak mélyebb hangfekvésben beszélnek, a nők és a gyermekek magasabb hangfekvésben. A hangfekvés az egyén természetétől és hangulatától is függ: a komoly emberek mélyebb hangfekvésben beszélnek, mint a vidámak. Tehát ha a beszéd hangja egy ideig

viszonylag állandó magasságú, különböző lehet a hangfekvése: magas, közepes és mély. A hangközök összefüggenek a hangfekvéssel, élénkebb hangulat nagyobb hangközökkel jár, a borús hangulat kisebbekkel, monoton hatású.

A hangmenet a magasság váltakozásának irányát jelenti. Nyelvenként, sőt nyelvjárásonként is változó lehet. A hangmenet iránya háromféle lehet: emelkedő, ereszkedő, egyenletes vagy lebegő. A hirtelen ereszkedő hanglejtést esőnek, a hirtelen emelkedőt szökőnek nevezzük. Az emelkedő és az ereszkedő hangmenetnél kicsik a hangközök, a szökőnél és az esőnél nagyok. A hangmenet mindhárom hangfekvésben megvalósulhat.

A hanglejtés fontos nyelvi szerepe az, hogy a mondatot egységbe foglalja. A magyarban a mondat hanglejtése enyhén ereszkedő. Egyedül a *vajon*, *-e* kérdőszó nélküli eldöntendő kérdés dallama emelkedő-eső, tudniillik ez különbözteti meg a kijelentő mondatról: *Elovestad az esszét.* (ereszkedő) *Elovestad az esszét?* (emelkedő-eső) De ha már kérdőszó van a mondatban, ereszkedő a hanglejtése: *Elovestad-e az esszét?* Természetesen ereszkedő a hanglejtése a kiegészítendő kérdésnek: *Mit olvastál tegnap?* Modorosság a kiegészítendő kérdés emelkedő-eső hanglejtése, és modorosság vagy idegenszerűség mindenféle hullámozó, a mondatvégeket felkapó, kunkorító hanglejtés.

A hangsúllyal és a hanglejtéssel különböztetjük meg az alanyt és a raggal nem jelölt birtokos jelzöt. Az első mondatban az újság neve alany, kis szünetet tartunk utána, s úgy következik az állítmányi szerkezet: *A Magyar Nemzet | kulturális mellékletében beszámol az új könyvekről.* A birtokos jelzöt egybe kell fogni a birtokszóval: *A Magyar Nemzet kulturális mellékletében | olvashatunk az új könyvekről.*

A hangfekvéssel, a hangközökkel, a hanglejtéssel, a kemény vagy lágy hangszínezettel, a beszédtempóval érzelmeket, hangulatokat lehet kifejezni, beszédstílust lehet megteremteni, nagyon fontos kifejezőeszközök.

Két problémára mindenképpen fel kell hívni a figyelmet. Gyakran hallani – tévében, rádióban – egy modorosságot: a beszélő a toldalékokat hangsúlyozza, s hangsúlyozása együtt jár a hanglejtés enyhe emelkedésével. A másik probléma a nyekergés. Ezt a furcsaságot Ferenczy Géza (1962) már az 1960-as években leírta. A beszélő a mondat vége felé leviszi a hanglejtést, leszorítja gégégjét, s – nincs rá jobb szó – nyekergő hangot ad ki. A hangszalagok nem záródnak tökéletesen, s apró zörejek keletkeznek. Ferenczy szerint értelmiségi nő beszédére jellemző, s fontoskodást fejez ki. Mi tagadás, gyakran hallani mind a bemondók, mind a nyilatkozók beszédében.

A beszédszünet a beszédfolyamat szerves alkotórésze. A beszédfolyamat hangsorok és szünetek folyamatos szekvenciája. A szünet a jelsorozat szekvenciátörése, információhordozó is lehet. A szünetnek különböző típusai vannak, független lehet a beszélő akaratától, de függhet is tőle. A beszélő akaratától független a belégzési szünet. A szünet alatt történik a beszéd észlelése és értelmezése, vagyis a beszédfeldolgozás, nagyon fontos tényező a percepció szempontjából is. A hezitációs szünet akkor keletkezik, ha a gondolatmenet megakad, vagy ha új fordulatot vesz. Előfordul, hogy a hezitációs szünetet a beszélő hangokkal (nyökögésekkel) vagy ún. töltelékzavakkal tölti, a spontán beszédben is nehezen lehet az effélét elviselni, a nyilvános beszédben kerülni kell. A szünet a beszélő akaratától is függhet, például ha valamire fel akarja hívni partnere figyelmét, ez a hatásszünet. A szónokok is gyakran alkalmazzák, de nem ajánlatos túlságosan hosszúra nyújtani, mert a hallgatóság úgy vélheti, hogy a szónok elfelejtette mondandóját, ezenkívül modoros is lehet, különösen akkor, ha szónok megjátsza „nagy” gondolatainak születését. A szünet a ritmusnak is eleme, mint a költészetben vagy a zenében, különféle alakzatok mondásakor is lehet alkalmazni.

Az írásjelek szüneteket is jelölnek (pont, pontosvessző, kérdő- és felkiáltójel, gondolatjel, zárójel). Ez a funkciója a vesszőnek is megvan, bár nem tartunk minden vesszőnél szünetet: *Olyan, mint a rózsza*. A vesszőnél – ha szünetet tartunk – lebegtetjük a hanglejtést, semmiképpen sem emeljük fel. A beékelt mondatot hangfekvéssel és/vagy szünettel különítjük el, ezt a vesszőhasználatot „hallani kell”: *Az az ember, | aki tegnap járt itt, | hozta a virágot*. A homonim szerkezetek tagolásában nemcsak a hangsúly és a hanglejtés vesz részt, hanem a szünetek is: a szünettel tagolt *három, negyed négy felé* szerkezet más jelent, mint az egyetlen hangsúly alá vont *háromnegyed négy felé* szerkezet.

A beszédtechnika fejlesztése

A beszédtechnika a kiejtés fejlesztése, beszédművelés, az előadásmódot segítő pedagógiai tevékenység. Területei: a légzés, a hangindítás, a beszédhangok képzése, a szupraszegmentumok képzése, a szöveg megformálása. Mindenekelőtt azonban tanuljunk meg hallani! Az ember artikulációs bázisa és percepció bázisa összefügg: az ember azt hallja meg, amit maga is kiejt. Aki nem ejti a zárt *ë*-t, nem is hallja, aki nem ejt hosszú magánhangzókat, nem is hallja meg őket, hasonló a helyzet a beszédhibákkal és az ejtészhibákkal: nem tűnik fel

a hibásan beszélőnek, nem is tud róluk sok esetben. Ezért annak a tanárnak, aki a beszédtechnika fejlesztésével kezd foglalkozni, először meg kell tanulnia „hallani”, és ajánlatos a tanítványok beszédét felvételtől visszahallgattatni.

A beszédtechnika fontosságával mindig tisztában voltak a szónokok. Eleendő Démoszthenész példájára utalni. Hangja gyenge volt, kiejtése nem volt tiszta, lélegzete kihagyott, s ez megszakította a körmondatokat, ezáltal megszakadt gondolatmenete is. Kitartó és önkínzó gyakorlással érte el azt a tökéletességet, amelyet Cicero is nagyra tartott. Cornificius jól látja, hogy szükségeltetik az adottság, de fejlesztésre mindig szükség van: „A hangmagasság legnagyobbbrészt születési adottság; valamelyest növeli, de legfőképpen megőrzi az ápolás. A hangerő leginkább az ápolás eredménye; valamelyest növeli, de legfőképpen megőrzi az utánzó gyakorlás. A hanghajlékonyságot, azazhogy a beszéd közben a hangunkat tetszés szerint tudjuk változtatni, leginkább a szónoki gyakorlás fejleszti. Ezért a hangmagasságról és részben a hangerőről is, mivel az egyik születési adottság, a másik ápolás eredménye, csak annyit érdemes mondani, hogy a hangápolás módját azoktól sajátítsuk el, akik e szakmában járatosak” (3, 11, 19–20). Azokat a szakembereket, akik a szónok hangjára, torkára ügyeltek, görögül *phónaszkoínak*, latinul *phonascínak* [fonaszci] nevezték. Volt olyan szónok, akinek négy gégeorvosa is volt. Az ókorban nem voltak hangosító berendezések, ezért volt szükség az előadásmód s benne a beszédtechnika kiművelésére. Manapság a mikrofon pótolja a hangerőt, de sok területen szükség van a hatékony, kulturált beszédre, a színésznek, a tanárnak, a bemondónak különösen, a politikusokról nem is beszélve. Éppen ezért a színművészeti egyetemen és stúdiókban, a tanító- és tanárképzőkben, a kommunikációs kurzusokon tanítják a beszédtechnikát, s foglalkoznak a hangképzéssel. A gége s benne a hangszalagok kezelése a foniáter szakorvos dolga, speciális problémákkal (pl. ilyen a fonaszténia) hozzá kell fordulni. A beszédtechnika fejlesztése a következő összetevőkből áll.

1. A légzéstechnika az alap. Aszerint, hogy a be- és kilélegzett levegő milyen célt szolgál, némalégzést és beszédlégzést különböztetünk meg. A némalégzés orron át történik, a be- és kilégzés időtartama majdnem azonos, a ki és beáramló levegő átlagosan 500 cm³. Beszédlégzéskor a belégzés már inkább szájon át történik, a belégzés rövid és gyors, a kilégzés hosszú és lassú. Ezenkívül technikai légzésről beszélünk, ezt pl. a színészek, az énekesek és a fúvószenészek használják. Kialakításakor a belégzés időtartamát csökkentik, a kilégzés időtartamát pedig növelik, s a szokásos 1000-1500 cm³ levegőmennyiség

kétszeresének-háromszorosának a felvételére törekednek. A technikai légzést hosszú gyakorlással, a rekeszizom működésének tudatos, majd később automatizált fokozásával, ezáltal a kapacitás növelésével lehet kialakítani. Nagyon lényeges a laza izommunka, megfeszített izmokkal nem lehet a beszédtechnikát fejleszteni. A légvétel összefügg a szöveg értelmi tagolásával. A nagy gondolati egységek határán kell nagyobb szünetet tartani és alaplevegőt venni. A figyelem különleges felkeltésekor tartunk hatásszünetet, nagyobb légvétellel. Nem szabad légvétellel széttördelni összetartozó értelmi egységeket, vigyázni kell, nehogy kifogyjon a levegőnk ott, ahol nem szabad.

2. A hangindítás kemény, közepes és lágy lehet. A könnyed, nyílt artikulációjú beszéd a közepes hangindítástól függ. Kerülni kell a két végletet: a kemény, agresszív hangindítás kifárasztja a hangképző szerveket, különösen a hangszalagoknak árt; a lágy, hehezetes hangindítás pazarolja a levegőt, s idő előtt kifúlasztja a beszélőt. Természetesen, mind a kemény, mind a lágy hangindításnak lehet kifejező szerepe, expresszivitása.

3. Az előadás fontos tényezője a magyar artikulációs bázis normájának megfelelő tiszta artikuláció. Kodály Zoltán az erőteljesen képzett *r* mássalhangzót tartotta a magyar artikuláció sarokkövének; ha renyhe az *r* artikulációja – a két-három nyelvpördület helyett csak egypördületű –, akkor lazul a többi hang képzése is. Hasonlóképpen fontos az *á* kellőképpen nyílt képzése, nyíltságától függ a többi magánhangzó nyíltsága. A nyílt és hangzós (messzire hangzó) artikulációra kell törekedni. A beszédtechnika szempontjából fontos ennek a két hangnak, majd a többinek a beállítása egyrészt, másrészt a beszéd- és ejtésihibák kijavítása, ami mindig a helyes hang kialakításával történik; a beszédhibák javítását célszerű logopédusra bízni. Gyakori probléma a susogó (*s*, *zs*, *cs*, *dzs*) és a sziszegő (*sz*, *z*, *c*, *dz*) mássalhangzók helytelen, többnyire sípoló (stridens) ejtése. Enyhébb esetekben segíthet, ha mély magánhangzók mellett gyakoroltatjuk: *sa*, *sá*, *as*, *ás* (az igazodás törvénye következtében ilyenkor hátrébb csúszik a susogók és a sziszegők képzése). A szavakat tehát pontosan, jó időtartammal, jól hallhatóan kell kiejteni, de nem darabosan, nem elnyújtva minden magánhangzót, lepeggve, vagy minden magánhangzót – még az *é*-t és az *á*-t is – röviden ejtve, pattogva.

4. A szupraszegmentumok: a hangsúly, a hanglejtés, a beszédritmus, a beszédtempó, a szünet, a junktúra (határjegy, nem mondhatunk ilyesmiket: *a zanyám*, *a züllői úti fák*), a hangerő, a hangszín. (Közös nevüket onnan kapták, hogy a szegmentumok, vagyis a nyelvi egységek fölött (latin *supra*) vannak,

nem tartoznak egyetlen meghatározott szegmentumhoz sem.) Ezen a területen is a magyar nyelv kiejtési normájához, illetőleg artikulációs bázisához kell a beszélőnek alkalmazkodnia, ám ezek a tényezők alapvetően befolyásolják az előadásmódot, s igen sok körülménytől függenek: értelmezéstől, érzelemtől. A tiszta hangképzés az alap, a beszéd jellegét a szupraszegmentumok adják meg.

Jó beszédtechnikai gyakorlatok találhatók a következő könyvekben: Fischer Sándor: *A beszéd művészete*, Gondolat, 1966; Fischer Sándor: *Retorika*, Kossuth, 1975; Hernádi Sándor: *Beszédművelés*, Tankönyvkiadó, 1976; Montágh Imre: *Tiszta beszéd. Beszédtechnikai gyakorlatok*, Népművelési Propaganda Iroda, 1977; Montágh Imre: *Figyelem vagy fegyelem?! Az előadói magatartás*, Kossuth, 1986; Montágh Imre: *Nyelvművesség. A beszéd művészete*, Múzsák, 1989; Horváth Lajos: *A nyilvános beszéd*. Balassi, 2008; Thoroczkay Miklósné: *Beszédtechnikai gyakorlókönyv*, Holnap, 2011. A *Régi-új retorika* sorozat kötetei az első, 1999-es Kossuth-szónokverseny óta évente jelennek meg, tartalmazzák a versenybeszédeket, a díjazottakat elemzésekkel; tanulmányokat, s az adott év legjobbnak ítélt beszédét. Sokat lehet belőlük tanulni. A legutolsót idézem: *A jövődő tükre. Retorika a gyakorlatban – Gyakorlat a retorikában*. Szerk. Lócsi Tamás és Tóth M. Zsombor. Bp., MNYKNT – ELTE, 2021.

Felhasznált szakirodalom

- Acsay Ferenc. 1879. *A prózai művek elmélete*. Budapest: Kókai Kiadó.
- Adamikné Jászó Anna. 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris tankönyvek, Budapest: Holnap Kiadó.
- A. Jászó Anna szerk. 2004. *A magyar nyelv könyve*. Hetedik, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest: Trezor Kiadó.
- A. Jászó Anna szerk. 2008. *Az előadásmód és a szónoki beszéd*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Balázs Géza. 2000a. *Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája*. Budapest: Magyar Rádió Részvénytársaság Oktatási Osztálya.
- Balázs Géza. 2000b. *Médianyelv. Az igényes sajtó/média nyelve*. Budapest: Magyar Rádió Részvénytársaság Oktatási Osztálya.
- Balázs Géza. 2000. *Lehetséges nyelvi szabványok*. Budapest: A–Z Kiadó.

- Balázs Géza. 2008. „A média nyelvi hatásai.” 43–57. In *Az előadásmód és a szónoki beszéd*, szerkesztette A. Jászó Anna. Budapest: Trezor Kiadó.
- Balázs Géza. 2017a. „A média nyelvi normája: hagyjuk vagy fejlesszük?” 23–29. In *Sajtónyelv – médianyelv*, szerkesztette Balázs–H. Varga. Budapest: Hungarovox.
- Balázs Géza. 2017b. „Médianyelvi stílusok.” 53–56. In *Sajtónyelv – médianyelv*, szerkesztette Balázs–H. Varga. Budapest: Hungarovox.
- Buvári Márta. 2001. *Kiejtési szótár és útmutató 15 magánhangzóval*. Budapest: Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány.
- Elekfi László–Wacha Imre. (é. n. [2004]) *Az értelmes beszéd hangzása. Mondatfonetika kitekintéssel a szövegfonetikára*. Budapest: Szemimpex Kiadó.
- Fekete László. 1995. *Kiejtési szótár*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fekete László. 2016. *Magyar kiejtési nagyszótár. A 20–21. századi magyar köznyelvi kiejtés szótára. I–II*. Budapest: Püski Kiadó.
- Ferenczy Géza. 1962. „Egy terjedő kiejtési hiba: a »nyekergés«.” In *Magyar Nyelvőr* 86: 17–24).
- Pease, Allan. 1989. *Testbeszéd. Gondolatolvasás gesztusokból*. Budapest: Park Kiadó.
- Péchy Blanka. 1974. *Beszélni nehéz*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szitás Benedek. 1977. *A védőbeszéd*. Budapest: Országos Ügyvédi Tanács.
- Szitás Benedek. 2009. „A gesztus szerepe a szónoki előadásban.” 17–25. In *A testbeszéd és a szónoklat*, szerkesztette A. Jászó Anna. Budapest: Trezor Kiadó.
- Vértés O. András. 1987. *Érzelmi világunk és a nyelv történeti változásának kölcsönhatása*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 179.)